

**AZƏRBACAN RESPUBLİKASINDA ƏMƏK BAZARINDA MƏŞĞULLUQ
SƏVİYYƏSİNƏ TƏSİR EDƏN AMİLLƏR**

N.Q.ADİLOVA, S.E.ƏHMƏDOVA

adilova.novruze.20@mail.ru

sedaqet.ahmedova2016@mail.ru

Məqalədə məşğulluğunun sosial xarakter daşması və onun səviyyəsinə bir sıra amillər təsir edilməsi göstərilmişdir, Məqalədə məşğulluq insanların tələbatlarını yalnız gəlirlərdə deyil, həm də ictimai faydalı fəaliyyət vasitəsilə özünü ifadə edilməsi göstərilmiş, eləcə də cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının müəyyən səviyyəsi əks etdirilmişdir.

Açar sözlər: *əmək bazarı, əmək ehtiyatları, dövlət tənzimlənməsi, əhalinin məşğulluğu, işsizlik*

Məşğulluğu sosial-iqtisadi hadisə kimi aşağıdakı şəkildə xarakterizə etmək olar: məşğulluq ictimai və şəxsi tələbatları ödəmək və necə deyirlər, qazanc gətirməklə bağlı vətəndaşların ictimai faydalı fəaliyyətidir. İqtisadiyyatın inkişafının hər mərhələsinə məşğulluğun müəyyən konsepsiyası uyğundur, belə ki, onun xarakteristikası cəmiyyətin fəaliyyətinin mahiyyəti proseslərini açır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə məşğulluğun müasir siyasətinin əsas məqsədi əməyin bölüşdürülməsinin daha səmərəli və hər şeyi qavrayan sisteminin ümumi işçi qüvvələrini cəlb etmək, istifadə olunmayan qabiliyyətləri üzə çıxarmaq yolu ilə bütün əhalinin məşğulluğunu artırmaqdır. Bu cür halda əmək qabiliyyətli əhalinin yeni kateqoriyasının əmək bazarına yolu məhdudlaşdırılmır, əksinə həvəsləndirilir. Belə yanaşmanın tipik nöqtəsi onu etiraf etməyə səbəb olmuşdur ki, məşğulluq problemi ayrılıqda həll edilə bilməz, o "insan ehtiyatlarının" inkişafı və fəallığının ümumi probleminin, onların istehsalədi qüvvələrinin artırılmasının bir hissəsidir, daha məhsuldar iqtisadiyyat işçi qüvvəsinə tələbatı artırır, çünki belə olduqda istehsal artır, məhsulun maya dəyəri aşağı düşür ki, bu da satışın genişləndirilməsi üçün şərait yaradır.

Məşğulluq siyasətində cəmiyyətin bütün əmək ehtiyatlarının səfərbərliyi, iqtisadi həyatda, o cümlədən qeyri-standart formada (qismən müvəqqəti məşğulluq, evdə görülən işlər) iştiraka mane olan bütün əngəlləri aradan qaldırır. Bu, ümumtəhsil və ixtisas hazırlığının* (xüsusi ilə əmək bazarındakı uyğunsuzluqları nəzərə alaraq) yaxşılaşması və əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasını, onları daimi prosesə çevirməyi, işçi qüvvəsinin hərtərəfli səfərbərliyinin, onun dəyişikliyi uyğunlanması qabiliyyətinin artırılmasını tələb edir.

İnsanın haqqı ödənilən iş tələbatı, ictimai-faydalı fəaliyyətin bu və ya digər sahədə üstünlüyü, əməkdə iştirak payı və iş yeri seçmək, əməyin əsasları insanın işləmək qabiliyyətinə və peşə ixtisasına əsaslanmış yüksək səmərəli əməyə marağı və belə əməyin mümkünlüyü bütün bunlar insanın cəmiyyətdə meylinin, dövlətin siyasətinin, iqtisadi sahələrdə struktur dəyişikliyi, səhiyyə və təhsil sahəsində siyasətin və s. ümumi nəticəsi kimi səciyyələnir. Məşğulluq siyasətində cəmiyyətin bütün əmək ehtiyatlarının səfərbərliyi, iqtisadi həyatda o cümlədən qeyri-standart formada (qismən müvəqqəti məşğulluq, evdə görülən işlər) iştiraka mane olan bütün əngəlləri aradan qaldırır. Bu, ümumtəhsil və ixtisas hazırlığının, işçi qüvvəsinin hərtərəfli səfərbərliyinin, onun dəyişikliyi qabiliyyətinin artırılmasını tələb edir.

Əmək bazarının məzmunu və əsas cəhətləri

Məşğulluğun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi inkişaf etmiş ölkələrdə ÜDM-in nəzərə çarpan payını təşkil edən xeyli xərc tələb edir. Bu halda onlar insan ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması hesabına özünü ödəyir. Bu problemin kəskinləşməsi dövrü faktorların təsiri ilə izah edilə bilməz.

Əmək bazarı – bazar iqtisadiyyatının çox mürəkkəb tərkib hissəsidir. Məhsul bazarından fərqli olaraq, o cəmiyyətin sosial-iqtisadi təzahürlərini daha çox əks etdirir. Əmək bazarına bir çox amillər təsir göstərir. Bütün bunun nəticəsidir ki, inkişaf etmiş ölkələrdəki və Azərbaycan Respublikasında əmək bazarları arasındakı fərq olduqca böyük hesab olunur.

Əmək bazarının tənzimlənməsinin fəal və kompleks strategiyasının işlənilməsi hazırlanması və həyata keçirilməsinə ciddi ehtiyac hiss olunur. Məşğulluğun tənzimlənməsinin vasitə və mexanizminin seçilməsi, dövlət və şəxsi təşəbbüslərin əlaqəsi, işgüzar fəallığın həvəsləndirilməsi kimi problemlərin xüsusi əhəmiyyəti artırır. Məşğulluğun tənzimlənməsi siyasəti qarşısında digər mühüm vəzifələr durur. Peşə-ixtisas potensialının qorunması, artırılması, işçi qüvvələrinin çevikliyinə artırılması və onun struktur dəyişikliyinə uyğunlaşdırılması, sosial tərəfdaşlıq mexanizminin qaydada salınması və gücləndirilməsi. Əhalinin məşğulluğu öz sosial-iqtisadi təbiətinə, ona təsir edən amillərin mürəkkəbliyinə, çoxcəhətliyinə, müxtəlif modelli olmasına, ayrı-ayrı əmək bazarı subyektlərinin mənafeələrinin kəşifmə nöqtəsinin variant çoxluğuna görə nəzəri metodoloji və praktiki baxımından ən ağır problemdir [1,220].

Əmək bazarı müəyyən iqtisadi məkan çərçivəsində fəaliyyət göstərən işgötürən və maddəli işçilər arasında iqtisadi və hüquqi münasibətləri ifadə edən qarşılıqlı fəaliyyət mexanizmidir.

Bazar iqtisadiyyatı sistemində aparıcı mövqə əmək bazarına məxsusdur. Bazarın ən sadə tərif: bazar əmtəələrin alqı-satqısı əməliyyatlarının məcmusu sayılır. Bazar satıcı və alıcıların görüşdüğü məkandır. İş yerləri sarıdan təklifin yüngülləşdirilməsi məsələsinə dövlətin etinasız münasibəti uzunmüddətli, bir sıra hallarda isə daimi işsizliyin artmasına şərait yaradır. İş yerlərinin çatışmaması səmərəli məşğulluq problemini həll etməyə imkan vermiyəcək, dövlət məşğulluq xidmətinin işinin səmərəsi isə get-gedə azalacaqdır. Əhalinin məşğulluğunun ərazi strukturunun xüsusiyyətləri əmək ehtiyatlarının ərazi üzrə artaraq bölünməsidir. Nisbətən çox da böyük olmayan Abşeron iqtisadi rayonunda Azərbaycan əmək ehtiyatlarının üçdə birindən çoxu çəkilmişdir [2,108].

Bazarda tərəflər münasibət girirlər, bu münasibətlər çox saylı bazar subyektlərinin münasibətlər və sistem halındadır. Buradan aydın olur ki, bazar iqtisadi münasibətlər sistemidir və onların öz qanunları vardır ki, bazar münasibətləri həmin qanunlarla idarə olunur, tənzimlənilir.

Beləliklə, bazar-ictimai əmək bölgüsünə və mülkiyyətin müxtəlif formalarına əsaslanan spesifik fəaliyyət sferası olub, əmtəə-pul vəsaitə münasibətdə olan satıcı və satıcıların iqtisadi mənafeələrinin (maraqlarının) reallaşdırılmasına xidmət edən mürəkkəb iqtisadi mexanizmdir. Ölkəmizdə yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində hər bir insanın əmək bazarının mənfəi tərəfindən müdafiə olunmasının təmin edilməsi dövlətin birinci dərəcəli vəzifəsinə çevrilmişdir. İqtisadiyyatın inkişafının sabitləşdirilməsi və iqtisadi tərəqqiyə stimül yaradılması

prosesləri ölkəni iqtisadi böhrandan çıxartmaq üçün zəruri şərtidir. Əvvəllər meydana çıxan kəskin sosial iqtisadi problemlər aradan qaldırılmış, ölkədə əmək bazarının inkişafına təkan verən zəruri şərait yaratmışdır [3, 287].

Respublikanın müstəqillik əldə edilməsi ilə əlaqədar əvvəlki iqtisadi əlaqələrin məşğulluq sahəsi olan dövlət müəssisələrinin fəaliyyətinin tamamilə və ya qismən dayandırılması əhalinin müəyyən qisminin məşğulluğunu itirməyə gətirib çıxarmışdır.

Beləliklə, aydın olur ki, Respublikanı bazar iqtisadiyyatına keçməsi ilə əlaqədar əhalinin məşğulluğunda tələb və təklif başlıca rol oynayır.

Məşğulluq sosial-iqtisadi münasibətlər toplusunu istifadə etməklə bərabər, əhalinin iş yerinə olan tələbatı ilə mövcud iş yerləri arasındakı nisbətə müəyyən edilir. Əhalinin məşğulluq problemi sistemində onların iqtisadiyyatın sahələri, iqtisadi fəaliyyət üzrə habelə mülkiyyət formaları üzrə bölgüsünün 30%-ə qədərində təsərrüfatının payına düşür [4,s 320].

Məlum olur ki, əgər planlı iqtisadiyyatda dövlət əhalinin məşğulluğunu təmin edirdisə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət məşğulluğa kömək etmək iqtidarındadır, kömək göstərə bilər.

Tədqiqatlara əsaslanaraq, demək olar ki, hal-hazırda keçid dövrü artıq formalaşmışdır. Buna görə də bazar iqtisadiyyatında məşğulluğun təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən sahibkarlıq fəaliyyəti və öz məşğulluq geniş miqyas almışdır. Qeyd etdiyimiz bu vəziyyətin özü də məşğulluğa təsir göstərə bilər, bu da nəticədə işsizliyin artmasına səbəb ola bilər, işsizliyi artırır. Əhalinin məşğulluğunun hüquqi, iqtisadi və təşkilatı şərtlərini, habelə Azərbaycan Respublikası ərazisində daim yaşayan vətəndaşlarının əmək hüquqlarının tənzimlənməsini həyata keçirmək üçün 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının məşğulluq sahəsində təminatlarını tənzimləyən Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi.

Respublikada əmək üzrə qanunvericiliyə əsasən əmək bazarının tənzimlənməsi üzrə beynəlxalq praktikaya, həmçinin beynəlxalq Əmək təşkilatının (BƏT) əmək və məşğulluq üzrə konversiya və tövsiyələrinə uyğun hazırlanmışdır [5, 433].

Araşdırmalara görə əhalinin bazar iqtisadiyyatında özünün iqtisadi fəallığını təmin etmək təcrübəsinin olmaması, öz işlərini bazar iqtisadiyyatının tələblərinə müvafiq qura bilməməsi də məşğulluğu çətinləşdirməyə dövrü aparır. İşsizlik probleminin kəskinləşməsinə baxmayaraq məşğulluq problemi ancaq bununla məhdudlaşdırmaq olmaz. Belə yanaşma əmək ehtiyatlarının istifadə olunmasındakı irəliləyişlərin obyektiv mümkünlüyünün düzgün qiymətləndirilməməsinə gətirib çıxarır ki, bu da əhalinin məhsuldar məşğul məsələsinin razılaşdırılmış həllinə yeni yanaşmanı, əmək məhsuldarlığının yüksək səviyyəsini və məşğulluğun qabaqcıl sahə strukturunun formalaşdırılmasının əldə olunması, xalq təsərrüfatının işçi qüvvəsinə olan tələbatının onun say və keyfiyyəti, əmək ehtiyatlarının sosial-peşə xarakteristikası, əhalinin məşğulluğunun demografik inkişafı məqsədləri ilə əlaqəsi nəzərə alınmaqla tələb olunmasını vacib hesab edir.

Məşğulluq probleminin keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə və xüsusilə *Azərbaycanda* öz xüsusiyyətləri var. Azad əmək bazarının formalaşması – bazar iqtisadiyyatına keçməyin, onun səmərəliliyinin artması şərtlərinin əsas elementidir. Əmək bazarı respublikada hələ ilk addımlarını atır. O, keçmiş SSRİ-nin inzibati-amirlik

sistemindən irs qalmış bir çox əlamətləri saxlayaraq keçid xarakteri daşıyır.

Tədqiqat nəticəsində aydın olur ki, bir çox sahələrdə əmək haqqının çox aşağı olmasının nəticəsində ən vacib bəsit xərclərin ödəməyə kifayət etməməsi ayrı-ayrı insanların əvəzçilik üzrə bir neçə yerdə işləməyə sövq edir ki, buna görə işsizliyin səviyyəsini yüksəldir. Əmək qabiliyyətli əhalinin sayının artmasının, xüsusilə əməyin mexanikləşdirilməsinin aşağı səviyyəsini nəzərə alsaq, xalq təsərrüfatı üçün mühüm əhəmiyyəti olduğunu görürük. Lakin istehsalın aşağı düşməsi və ümumi iqtisadi böhranın davam etdiyi dövrdə əhalinin çox artması ilə bərabər, işsizliyin artması qaçılmazdır. Yeni işçilər üçün ildə bir neçə min iş yeri yaratmaq vacibdir. Bu Azərbaycanın iqtisadiyyatı üçün çox mühümdür.

Azərbaycan Respublikasında məşğulluq strukturunun araşdırılması göstərir ki, onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər görülməlidir. İlk növbədə mövcud əmək ehtiyatlarının işlə təmin edilməsi günün ən vacib problemi.

Məşğulluq sosial-iqtisadi hadisə kimi aşağıdakı şəkildə xarakterizə etmək olar: məşğulluq – ictimai və şəxsi tələbləri ödəmək və necə deyirlər, qazanc gətirməklə bağlı vətəndaşların ictimai faydalı fəaliyyətidir.

İqtisadiyyatın inkişafının hər mərhələsinə məşğulluğun müəyyən konsepsiyası uyğundur, belə ki, onun xarakteristikası cəmiyyətin fəalliyətinin mahiyyəti proseslərini açır.

Araşdırmalar nəticəsində iqtisadiyyatda dövlət mülkiyyəti xeyli xüsusi çəkiyə malik olduğu üçün dövlətin iş yerləri yaratmaq imkanlarından istifadə edilməsidir. Bununla yanaşı sahibkarlıq fəaliyyətinə, əlverişli şərait yaratmaqla əhalinin məşğulluğunu bu bölmə hesabına artırılması başlıca vəzifələrindən olmalıdır.

Məşğulluq səviyyəsinə təsir edən amillər bir məqamı da qeyd etmək lazımdır ki, boş iş yerlərinin mövcud olması heç də o demək deyil ki, işsizlərin işə düzəlməsi üçün geniş imkanlar vardır. Məsələn burasındadır ki, boş iş yerləri əmək şəraitinin əlverişsiz, əmək haqqının isə aşağı səviyyədə olduğu sahələrdə yaranır və uzun müddət heç kəs bu cür işə düzəlmək istəmir. Vakansiyalarla bağlı iqtisadi vəziyyəti real qiymətləndirsək, açıq deməliyə ki, dövlət tərəfindən müxtəlif sosial kompensasiyalar tətbiq edilməyə, həmin iş yerləri hətta işçi qüvvəsinin sadə təkrar istehsalı üçün zəruri olan iqtisadi şərtlərə uyğun gəlmir. Araşdırmalar göstərmişdir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə baş verən texnoloji dəyişikliklər iş yerlərinin itirilməsinə səbəb olmur. Məsələn, son 30 ildə *Kanadada, Yaponiyada və ABŞ-da* texnoloji innovasiyaların yüksək səviyyəyə çatmasına baxmayaraq, bu ölkələrdə iş vaxtının müddəti xeyli azalmışdır. Eyni dövrdə *Böyük Britaniyada, Fransada və Almaniyada* iş vaxtının müddəti bir qədər azalmışdır, lakin bu azalma texniki tərəqqi ilə bağlı deyil.

Aparılan təhlillər müasir dövrdə Azərbaycanda məşğulluğun bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətlərin olduğunu göstərir. Məşğulluq iqtisadi kateqoriya olmaqla insanlar arasında iş yerləri və təsərrüfat fəaliyyətində iştirakı təmin etmək üçün münasibətlər sistemidir. Əhalinin məşğulluğu insanların şəxsi tələbatlarının ödənilməsi və onların əmək gəlirləri ilə təmin edən fəaliyyətlərdir. Məşğulluq insanların təsərrüfat sahələri üzrə bölüşdürülməsini xarakterizə edir. Ölkə ərazisinin böyük bir hissəsini iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olanlar təşkil edir [6, 382].

Məşğulluq sosial xarakter daşıyır və onun səviyyəsinə bir sıra amillər təsir

göstərir. Eyni zamanda o, insanların tələbatlarını yalnız gəlirlərdə deyil, həm də ictimai faydalı fəaliyyət vasitəsilə özünü ifadədə, eləcə də cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının müəyyən səviyyəsində əks etdirir. Beləliklə, insanın haqqı ödənilən işə tələbatı, ictimai faydalı fəaliyyətin bu və ya digər sahədə üstünlüyü, əməkdə iştirak payı, peşə və iş yeri seçmək, əməyin əsasları, insanın işləmək qabiliyyətinə və peşə ixtisasına əsaslanmış yüksək səmərəli əməyə marağı və belə əməyin mümkünüyü bütün insanın cəmiyyətdə sosial meylinin, dövlətin siyasətinin, iqtisadi sahələrdə struktur dəyişikliyi, səhiyyə və təhsil sahəsində siyasətin və s. ümumi nəticəsi kimi səciyyələnilir.

Məşğulluq probleminin keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə və xüsusilə Azərbaycanda öz xüsusiyyətləri var. Azad əmək bazarının formalaşması bazar iqtisadiyyatına keçməyin, onun səmərəliliyinin artması şərtlərinin əsas elementi sayılır.

Ədəbiyyat

1. Quliyev T.Ə. "Əməyin iqtisadiyyatı", Bakı, Nağıl evi 2003, 686 s.
2. İsgəndərov R. Elmi-texniki tərəqqi sosial-iqtisadi aspektlər, Bakı: Elm və təhsil, 2010, 636 s.
3. Rüstəmov A.A., Qasımov D.Q. Aqrar sferanın və iqtisadiyyatı və idarə edilməsi, Bakı:, Avropa, 2013, 406 s.
4. Qarayev İ.S. redaktəsi ilə "Aqrar sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Bakı: İqtisad Universiteti, 2011, 522 s.
5. Quliyev E. Aqrar iqtisadiyyatı. Bakı: Koperasiya, 2015, 320 s.
6. Qafarov Ş.Ş. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma, Bakı: CBŞ, 2005, 632 s.

Адилова Н.Г., Ахмедова С.Э.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА УРОВЕНЬ ЗАНЯТОСТИ НА РЫНКЕ ТРУДА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ Резюме

В статье показана социальная природа занятости и влияние ряда факторов на ее уровень, показано, что занятость отражает потребности людей не только в доходах, но и через общественно полезную деятельность. В статье также отражается определенный уровень социально-экономического развития общества.

Ключевые слова: рынок труда, трудовые ресурсы, государственное регулирование, занятость, безработица.

Adilova N.G., Ahmedova S.E.

FACTORS AFFECTING THE LEVEL OF EMPLOYMENT IN THE LABOR MARKET OF THE AZERBAIJANI REPUBLIC Summary

The article shows the social nature of employment and the influence of a number of factors on its level, it is shown that employment reflects the needs of people not only in income, but also through socially useful activity. The article also reflects a certain level of socio-economic development of society.

Keywords: labor market, labor resources, government regulation, employment, unemployment